

УДК 655.11(498)"15/18"

<https://doi.org/10.15407/np.51.076>**Наталія Заболотна,**

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
відділ стародруків та рідкісних видань

Голосіївський проспект, 3, Київ 03039 Україна,

e-mail: zabolotna_n@ukr.net

тел.: +38(044)288-13-85

**КИРИЛИЧНІ СТАРОДРУКИ КНЯЗІВСТВ МОЛДОВИ ТА ВОЛОЩИНИ:
ОГЛЯД ВИДАНЬ І ОСОБЛИВОСТІ ПРИМІРНИКІВ
ІЗ ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

У статті розглянуто стародруковані видання князівств Молдови та Волощини та їх примірники з фондів НБУВ. Хронологічні межі збірки – 1635–1803 рр. Приділено увагу румунсько-українським культурним зв'язкам, які знайшли відображення в книговидаванні. За змістом це – літургійна, богословська й повчальна література, більшість видань містить і зразки барокової румунської поезії – описові вірші з присвятами володарям. Аналізовані стародруки є пам'ятками друкарства та мистецтва книжкової графіки.

Ключові слова: румунські кириличні стародруки, бібліографія стародруків, побутування примірників, українсько-румунські культурні зв'язки.

Пам'ятки книжності, що походять із території князівств Молдови та Волощини, є порівняно невеликою, але надзвичайно цікавою та своєрідною частиною збірки кириличних стародруків НБУВ. Чимало з них також демонструють тісні зв'язки між українською та румунською культурою XVI–XVIII ст. У понад п'ятсотлітній історії румунського друкарства є кириличні видання – пам'ятки проповідницької думки, поетичної й перекладацької майстерності, самобутні взірці мистецтва книжкової графіки, до їх появи були причетні такі визначні діячі, як Дософтей Сучавський, Антим Івряню, Паїсій Величковський. Попри скромну кількість таких книжкових пам'яток збірка НБУВ є репрезентативною в цьому плані, що дозволяє як актуалізувати відомості про самі видання та примірники, так і порушити питання, які постають перед вітчизняним бібліографом румунських стародруків.

© Заболотна Н., 2019

Попри те, що це літургійна або богословська й повчальна література, більшість видань містить і зразки барокової румунської поезії – описові вірші з присвятами володарям. Хронологічно наявні в НБУВ молдовські та волошські видання охоплюють 1635–1803 рр. За географією видань у НБУВ представлені міста та монастирі історичної Молдови, межі якої були значно ширші за територію сучасної Республіки Молдови, – Ясси (5 видань загалом в 11 примірниках), Дубосари (1 примірник 1 видання), Нямец (1 примірник 1 видання) та Волощини – Кимпулунг (з українізованою назвою Довге Поле; 1 примірник 1 видання), Тирговіште (2 видання в 1 примірнику кожне), Бухарест (3 видання в 1 примірнику кожне), монастир Дялу (1 примірник 1 видання), Римник (нині – м. Римніку-Вилча; 2 видання в 1 примірнику кожне).

Перед оглядом видань і примірників варто зупинитися на питанні, яке в українському книгознавстві ще не набуло остаточного розв'язання. Загальновідомо, що румунська писемність від її постання до середини XIX ст. користувалася кирилицею, а згодом (що стало логічним для мови романської групи) кирилицю змінила латинка, проміжним етапом у цьому процесі став так званий «перехідний» шрифт – із використанням як кириличних, так і латинських літер. Тим часом у вітчизняному книгознавстві ще не була вироблена методика передання, наприклад, титулів румунських стародруків засобами сучасної графіки для бібліографічних описів, посилань тощо. Традиційно в каталогах книгозбірень XIX – початку XX ст. [4–6], а далі – у XX ст. і нині [наприклад, 1; 2; 7] переважає підхід зі спрощеним відтворенням кириличного написання або адаптацією румунської назви до уніфікованої (щодо літургійних видань – Службник, Анфологійон тощо). Натомість румунська традиція від каталогу Й. Біану [8] до сучасних бібліографічних праць та електронних каталогів передбачає передання назви сучасним румунським правописом (у наукових каталогах паралельно може бути наведене повне відтворення автентичного тексту титулу). Проблема полягає в тому, що деякі зі специфічних кириличних літер – ять, юси, твердий та м'який знаки, фіта, – мали різне звучання в українській, румунській, сербській, інших мовах кириличних стародруків. Згідно з методичними рекомендаціями для державної реєстрації книжкових пам'яток України [3], для передання, наприклад, «ґ» в описах українських стародруків використовується «ґ» – відповідно до вимови. У румунській кирилиці літерою «ґ» позначали звук, близький до «я» («ea»). Так само «ь», «ѣ», юси мали зовсім різні

функції в українській та румунській кирилиці. Наприклад, у румунських виданнях «ъ» наприкінці слова відкинути, як робимо це з українськими стародруками (як у бібліографічному описі «Требник» замість оригінального «Требникъ»), не можна, бо там ця літера позначає голосний звук (подібний до «а»). Натомість «ь» наприкінці слів після приголосних позначав не м'якість приголосного, а закінчення слова – це була калька болгарської редакції церковнослов'янської мови цього періоду, яка відбила фонетичні процеси в болгарській мові, де «ъ» став позначати тільки голосний звук, а «ь» заступив його в усіх позиціях, де цю літеру традиційно писали, хоча звука там не було. В румунській кирилиці наявні специфічні літери «і» («и», «ин») та «ц» («дж»), також використовується в сучасній сербській абетці як тверде «дж»), яких немає в традиційній церковнослов'янській абетці.

Враховуючи викладений вище стан речей, видається доцільним паралельно до оригінальної (та уніфікованої, якщо є) назви подавати паралельно назву в сучасному румунському написанні латинкою. Така практика була запроваджена в електронній базі даних кирилических стародруків НБУВ, вона має сприяти пошуку інформації про наявність примірників у фонді засобами інтернету.

Розгляньмо румунські стародруки з фондів НБУВ за хронологією їх виходу в світ.

Найранішим виданням є церковнослов'янський Требник друку українця Тимофія Вербицького, виданий 1635 р. у волоському Кимпулунзі (назву «Кимпулунг» у вихідних відомостях дослівно перекладено як «Довге поле») (BRV № 35; БК № 49). Примірник цієї надрукованої у дві фарби ошатної книжечки НБУВ походить із колекції П. М. Попова (шифр – Кол. Попова 59), він дефектний, що є непрямим свідченням активного використання Требника: блок книги розбитий, початкові та кінцеві аркуші втрачено. Книжка має кілька записів XVII ст., зроблених чорнилом. Переважно це записи молитов, а також ушкоджений вкладний запис, датований 17 березня 1674 р., усі їх написано церковнослов'янською мовою.

Яську «Книгу повчань» (за змістом, власне, це Євангеліє учительне) було видано у столиці князівства Молдови друкарнею Трьох-святительського монастиря 1643 р., її повна назва «Карте ромъняске де инвъцътуръ думенечеле престе ан ши ла празниче импъръгешті, ши ла свънци мари (Cartea românească de învățătură la dumenecele preste aș și la graznice împărătești și la svânți mari)» (BRV № 45; ПБЗ № 148; БК № 487).

Переклав книгу з церковнослов'янської мови на румунську та написав передмову митрополит Варлаам Моцок. Ошатне видання формату 2° надруковане у дві фарби, для його оздоблення використано гравійований титул – форту, ілюстрації, заставки, кінцівки, в'язь, ініціали, рамки друкованих маргіналії та виливні прикраси; на звороті титулу вміщено зображення герба Молдови. Книгу розпочинає віршована присвята господареві Молдови Василеві Лупулу, яка вважається першим відомим віршем румунською мовою (вміщена на звороті титулу нижче зображення герба). Книга складається з двох частин – Євангелія учительного на неділі всього року та повчань на дні великих святих, – кожна з яких завершується віршем. Колофон видання церковнослов'янською мовою.

Ця книга в НБУВ представлена двома примірниками, обидва походять із бібліотеки Київської духовної академії (далі – КДА) та Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії (далі – ЦАМ при КДА). Примірник Кир.5177п (шифр КДА – ВХVIII 2/51, ЦАМ при КДА – Муз.В.386.) має записи XVII та XVIII ст. румунською та грецькою мовами, а також ушкоджений запис «Изь [...]ской Мих. Арх. церкви. 1884 г. 13 сентября. А. Дмитровской». Книгу опрацьовано в дошки у шкірі з золотим тисненням, збереглися рештки двох застібок, шкіра на корінці частково надірвана. Форзаці з ганчір'яного паперу, знизу укріплені шматками аркушів із кирилическим друком у дві фарби церковнослов'янською мовою. Примірник Кир.5178п (шифр КДА – ВХVIII 2/51, ЦАМ – Муз.С.289) має численні записи чорнилом румунською мовою, вони частково стерті. Опрацьований у дошки у шкірі з тисненням (на верхній кришці середник, на нижній – геометричний орнамент у стилі стародруків Києво-Печерської лаври), збереглася одна з двох застібок. Під час переплетення аркуші з передмовою вставлено наприкінці книги, перед колофоном.

Наступною за хронологією є «Книга о Христову подражаніи» Томи Кемпійського, надрукована у Дельському монастирі (Дял, біля столиці Волоського князівства – м. Тирговіште) 1647 р. (BRV № 52, під титулом «Imitaioia lui Christos»; БК № 47). Примірник НБУВ походить із колекції О. Лазаревського (шифр – Кол. Лазаревського 42).

Тріодь цвітна (Triod-Penticostar), надрукована у м. Тирговіште 1649 р. коштом княгині Єлени, дружини Матея Басараба, – великоформатна книга, надрукована церковнослов'янською мовою, у дві фарби (BRV № 55; ПБЗ № 184; БК № 465). Крім традиційних форт, ілюстрацій, заставок, кінцівок, в'язі, ініціалів та виливних прикрас у книзі використано гравійовані вказівки

у формі руки. Видання має віршовану присвяту княгині Єлені, де адресатку названо «начальницею Угровлахії». НБУВ має два примірники цієї Тріоди. Примірник відділу стародруків походить із бібліотеки КДА (шифри КДА – X[84]2, VXVII 2/71), оправлений у дошки у шкірі з тисненням (на верхній кришці – орнамент і витиснений золотом середник, де зображено Розп'яття з чотирма предстоячими, на нижній кришці – орнамент), має дві застіжки, обріз книги пофарбовано синім, форзаці з машинного паперу. Примірник відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій також походить із КДА (шифр – VXVII 1/10) і є першим алігатом у конволюті: до Тріоди приплетено венеціанську Мінею святкову (Съборник) 1538 р.

Невелика за обсягом книжка формату 4° з чином погребіння священників – «Погрибанія преоцилор мирень ши а діаконилор... (*Pogribania preoților mireni și a diaconilor...*)» видана також у м. Тирговіште, 1650 р. (BRV № 57; ПБЗ № 187; БК № 466). Видання надруковане у дві фарби, його прикрашають форта, заставки, в'язь та ініціали. Текст книжки – румунською (титул, передмова, описи літургійних дій) і церковнослов'янською (літургійні тексти) мовами. В НБУВ це хронологічно перше з румунських літургійних видань, де застосовано такого роду двомовність. Примірник НБУВ, шифр Кир. 668, походить із ЦАМ при КДА, крім цього має печатку «Лаврський музей при губполітовіти м. Київ». На верхньому форзаці, верхній кришці оправи зі внутрішнього боку численні записи румунською мовою коричневим чорнилом, на лицевих боках арк. 1–5 II рах. вкладний запис XVIII ст. румунською мовою коричневим чорнилом; на верхній кришці оправи наліпка з записом кінця XVIII ст. коричневим чорнилом «Погребъ Священниковъ». Оправа книжки: дошки у шкірі з золотим тисненням, залишки двох застіжок; нижній форзац та половину верхнього втрачено. Примірник НБУВ має особливості друку: форту на титульному аркуші надруковано не рівно, а під кутом; на папері арк. 2 (a2) і 15 (r3) II рах. латки з паперу подібної фактури, поверх яких надруковано текст (при цьому стики латки з аркушем задруковано, що засвідчує друкування на попередньо підклеєних аркушах).

Серед справів давньої румунської книжності – Псалтир у перекладі св. Дософтея Сучавського. Дософтей, світське ім'я – Дімітріє Баріле (1624–1693) – румунський церковний діяч, митрополит Молдови, поет і перекладач, 2005 р. проголошений святым Румунської Православної Церкви. Перше видання Псалтиря в його перекладі побачило світ на українських теренах – у друкарні Унівського Успенського монастиря 1673 р.

Книжка надрукована форматом у 4°, ошатно оформлена з використанням цинобри, оздоблена заставками, кінцівками, ініціалами, виливними прикрасами, має гравюри з зображеннями царя Давида та герба Могил, господарів князівства Молдови, кому і присвячено видання. Окрім тексту Псалтиря, видання містить на початку книги присвяту, вірш на герб Молдавської землі, а наприкінці – вірші визначного літописця, великого ворника* Нижньої землі князівства Молдови, Мирона Костіна (1633–1691). Це одне з двох румунськомовних унівських видань (іншим є Акафіст і молебень Богородиці, переклад якого здійснено так само св. Дософтеєм), займає почесне місце серед подібного роду свідчень культурної співпраці України з Молдовою та Волощиною тієї доби.

У НБУВ є друге видання Псалтиря (*Psaltirea slavo-romană; Psaltirea de-nțeles,*) у перекладі св. Дософтея, що вийшло друком у Яссах 1680 р. (BRV № 70; ПБЗ № 273; БК № 488). Книжку формату 4°, надруковану одним кольором, прикрашають форта, ілюстрація, заставки, кінцівки, ініціали, виливні прикраси. Текст Псалтиря подано паралельно церковнослов'янською та румунською, передмова, молитви вечірні, виправлення помилок та пасхалія – румунською мовою. Обидва примірники НБУВ зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань. Примірник Кир. 5042п має вкладний запис румунською мовою, він походить із бібліотеки КДА (шифри – X/246 та AI 7/165, оправлений у дошки в шкірі з золотим тисненням. Примірник Кир. 981 є фрагментом видання, його початкові й кінцеві аркуші та оправу втрачено.

При початках друкарні в столиці Яссах бачимо іншу історичну постать, яку неможливо оминати ані в українській, ані в історії Румунії та Республіки Молдови – Петра Могили. Видатний церковний і культурний діяч свого часу, митрополит Київський, що походив із давнього боярського роду, який дав Молдові кількох господарів, сприяв друкарству у своїй батьківщині, продавши Яській митрополії друкарське устаткування Києво-Печерської лаври. У яських виданнях добре помітні характерні лаврські шрифти. Наприклад, це можна побачити, зіставляючи яський Псалтир 1680 р. та київське видання словника Памва Беринди 1627 р. Уже в Яссах поповнився асортимент дошок для ілюстрування та прикрашання книг – як гравюр із зображеннями гербів, так і ініціалів, наприклад, маловживаної

* Великий ворник Верхньої і відповідно Нижньої землі – висока посада у князівстві Молдови, представник господаря; обов'язки великого ворника поєднували адміністративні та судові функції.

в українській кирилиці літери «зелю» та специфічно румунської «ин» – вони демонструють художню майстерність та самобутню естетику, яка поєднує місцеву традицію, українські та грецькі впливи.

У фондах НБУВ є один примірник Нового Заповіту (Noul Testament) румунською мовою друку св. Антима Івріяну (Анфіма Іверського) – румунського церковного діяча, богослова, друкаря, автора і гравера, грузина за походженням. Лаконічно, але вишукано оформлена книга видана в Бухаресті, у князівській друкарні 1703 р. (BRV № 139; ПБЗ № 383), надрукована однією фарбою, її прикрашають заставки, кінцівки, ініціали та виливні прикраси. На звороті титулу вміщено герб та віршовану присвяту Константинові Бринковяну (Басарабові). Постаць Константина Бринковяну (1654–1714) в румунській історії справедливо порівнюють із постаттю його українського сучасника Івана Мазепи: обидва видатні державні діячі свого часу були покровителями церкви, освіти та мистецтва, в тому числі друкарства. Так, практично одночасно сягає своїх мистецьких вершин мазепинське бароко в Україні та бринковянський архітектурний стиль у Румунії. Примірник НБУВ (Кир.5354п) походить із Бібліотеки Києво-Софійського монастиря (шифр – Соф. 44). Кінцеві аркуші в книзі відсутні, за винятком цього вона в доброму стані, оправлена в дошки у шкірі з золотим тисненням, збереглася одна з двох застібок, має золотий обріз.

Кількісно невелика збірка румунських стародруків НБУВ має і видавничі конволюти. Це три примірники конволютів видань друкарні Ясської митрополії 1726 р. – Мінея святкова й загальна (Анфологійон адекъ Флоаря кувинтелор – *Antologhion adecă Floarea cuvîntelor*; BRV № 189) та *Октоїх* (Октоїх адекъ Осмогласник = *Octoih*; BRV № 191). Видані одного року, ці книги мають стилістично подібне оформлення: надруковані двома фарбами у дві колонки, оздоблені ілюстраціями, заставками, кінцівками, ініціалами та виливними прикрасами. Виливні прикраси не тільки оздоблюють колонтитули, формують багаті композиції замість гравійованих заставок і рамки навколо гербів, часто вони також утворюють рамки навколо початкових літер абзаців. Обидва видання мають віршовані присвяти Міхаю Раковіце – господареві Молдовського та Волоського князівств. Титули та присвяти в обох виданнях та читання Біблійних книг в Анфологійоні надруковано румунською мовою, натомість літургійні тексти – церковнослов'янською.

Усі конволюти НБУВ дефектні, зі втратами аркушів, проте мають оправи з дощок у шкірі з золотим тисненням, різного стану збереженості. Конволют

Кир.5175п(1–2) походить із бібліотеки КДА (шифр КДА – ВХV 2/11⁽²⁾), він має вкладний запис XVIII ст. румунською мовою. Конволют Кир.5176п(1–2) із тієї само книгозбірні (шифр КДА – Х289 та ВХV 2/11⁽¹⁾). Найбагатший на записи конволют Кир.5180п(1–2) також із бібліотеки КДА (шифр – ВХIV 1/2). На нижньому форзаці його є записи XIX ст., у тому числі «Сей траиой (!) воложскій (!) добре на ним читати как схочеш читати или по воложски (!) или поруску», «Сей Тревой (!) принадлежит села Домици Святодмитрієвской церкви 1899 года онъ Волоскій и рускій какъ хочешъ читать [...] или по руски 1867 года января 23 [...] Священникъ села Домицы Іосиф Вержбицкій [...]» (у цих і деяких наступних записях з технічних причин специфічні кириличні літери передано сучасними). Другий запис вказує на побутування книги в с. Домниця на Поділлі, нині – у Подільському районі Одеської області.

Бухарестська Мінея святкова (Аниологійон адекъ Флоарһ кувинтелор' = *Antologhion adecă Floarea cuvîntelor*; BRV № 212; ПБЗ № 551) 1736 р. – великого формату ошатна книга, двоколірного друку, прикрашена ілюстраціями, заставками та виливними прикрасами. Виливні прикраси бачимо тут як оздобу колонтитулів, обрамлення герба, початкових літер абзаців, а також у композиціях на місці заставок, наприклад, на початку колонок. У таких композиціях виливні прикраси часто поєднуються з літерою «і», декоративність яких помітили румунські друкарі та знайшли для неї нестандартне застосування. Цей Анфологійон, як і ясський, надруковано двома мовами: літургійні тексти церковнослов'янською, читання Біблійних книг – румунською. Книгу було випущено за правління Костянтина Маврокордата, з благословіння митрополита Волощини Стефана. Константин Маврокордат, шляхтич грецького походження, неодноразово перебував на троні князівств і Волощини, і Молдови, за свого правління був покровителем церкви та освіти, підтримував друкування книг румунською мовою. Примірник НБУВ, шифр Кир.5179п, походить із бібліотеки КДА та ЦАМ при КДА (шифр відповідно ВХIV 1/4 та Муз.С.299). Кінцеві аркуші втрачено. Книга зазнала аматорської реставрації білим папером і була повторно оправлена у XIX ст.: має кришки з картону, обклеєні фіолетовим шпалерним папером, корінець і наріжники з чорної шкіри; на корінці золоте тиснення: орнамент і словесник «АНΘΟΛΟΓΙΟΝ»; форзаці з машинного паперу. Обріз книги пофарбовано жовтим. Примірник має два румунськомовні записи XVIII ст. та запис, підписаний «многогре(ш)ній Захарія».

У фондах НБУВ зберігається яеський Службеник 1759 р., назва за титулом – Літургіє (Liturghie; BRV № 313). Румунськомовне видання надруковане у дві фарби, має гравійований титул-форту, ілюстрації, заставки, кінцівки, ініціали, виливні прикраси, сторінки прикрашено рамками з виливних прикрас. Серед оздоб книги привертає увагу заставка, в центрі композиції якої зображено Ісуса Христа в отроцтві. Тут бачимо і характерні для румунських видань XVIII – початку XIX ст. гравійовані рамки початкових літер абзаців. Примірник НБУВ зберігається під шифром Кир.904, книга не має провенієнцій давніх книгозбірень, з румунськомовного вкладного запису на лицевих боках арк. 1–11 II рахунку впливає, що Службеник побутував у церкві св. вмч. Димитрія в Сучаві. Крім того, є невеликі згасаючі записи на обох форзацах. Аркуші книги ушкоджені, з аматорською реставрацією та доповненням втраченого тексту каліграфічним півуставом, коричневим і червоним чорнилом. Оправа з картону в шкірі з золотим тисненням ушкоджена шашелем, збереглися автентичні форзаці.

Збірка проповідей, названа запозиченням з української мови Казанії (Cazanii), надрукована Костандином Римнічану в друкарні Бухарестської митрополії 1768 р. (BRV № 356; ПБЗ № 926). Це одне з небагатьох нелітургійних румунськомовних видань у фондах НБУВ є пам'яткою як дидактичної літератури, так і румунської мови XVIII ст. та книжкової графіки. Надруковану тільки чорною фарбою книгу прикрашають форта, заставки, кінцівки, ініціали, рамки заголовних літер, виливні прикраси, на звороті титулу вміщено герб Волощини з віршованою присвятою господареві Александру Скарлату Гіці.

Примірник цієї збірки казань з фондів НБУВ (шифр – Кир.999) походить з Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (назва якого впродовж часу кілька разів дещо видозмінювалася), у каталозі Є. Сіцінського зафіксований під № 191 [4, с. 99]. У книзі є численні записи кінця XVIII – I половини XIX ст. церковнослов'янською та грецькою мовами, які засвідчують перебування книжки у грецькій Георгіївській церкві м. Могилева-Подільського. Примірник має дві ідентичні наліпки на корінці та верхньому форзаці: «Музей Подольскаго церковнаго историко-археологическаго общества въ Каменецъ-Под.», на верхньому форзаці – зроблений у цій установі запис «Изъ Георгіевской церкви г. Могилева-Под. 1904 г. № 6363».

Ще однією книгою, виданою на теренах волоського князівства, є

Синопис (Sinopsis), авторство якого приписують св. Афанасію Александрійському, надрукований 1783 р. у м. Римник (нині – Римнику-Вилча), у друкарні місцевої єпископії (BRV № 459). Книжка містить стислий опис румунською мовою Біблійних книг, вона надрукована у дві фарби, серед елементів художнього оздоблення – форта, заставки, кінцівки та виливні прикраси. Примірник НБУВ (шифр – Кир.4491п) має дві наліпки неідентифікованих книгозбірень та кілька записів власника, найінформативніший з яких «Гѣор' Іоан' Казаковъ 8/12–1798 Вокрестъ». Оправа книжки має картонні кришки, обтягнуті шкірою з золотим тисненням.

Майже всі аналізовані стародруки князівств Молдови та Волощини в НБУВ походять із нинішньої території Румунії, за винятком однієї книги, надрукованої на нинішній території Республіки Молдови, в м. Дубосари. Це Часослов (Ceaslov) друку Михайла Стрельбицького, 1794 р. (BRV № 573; ПБЗ № 1222). Книжка форматом 4° є об'ємною – має 8 нумерованих та 814 нумерованих сторінок. Хоча Часослов надруковано однією фарбою, він ошатно оформлений із використанням цілоаркушних та потекстових ілюстрацій, заставок, кінцівок, ініціалів, орнаментальних гравійованих рамок заголовних літер та цілоаркушних ілюстрацій. М. Стрельбицький працював над оформленням і як гравер. Особливу увагу привертає двічі використана у книзі гравійована рамка цілоаркушних ілюстрацій – явище, не надто характерне для кириличної книжності, адже частіше обрамлення ілюстрацій, титулів, сторінок тощо складали або з виливних прикрас, або з окремих поперечних та поздовжніх гравійованих елементів (як, наприклад, у друкарні Києво-Печерської лаври, чиї елементи посторінкових рамок мали навіть прорізи для колонтитулів, колонцифр, кустод і сигнатур). Мова Часослова румунська.

Примірник НБУВ (Кир.4487п) має провенієнції бібліотеки КДА (шифр VXVII 8/227) та ЦАМ при КДА (шифр Муз.С.363.), численні записи румунською мовою чорнилом у багатьох місцях по тексті з відсиланнями на інші аркуші книги, а також провенієнцію Георгія Івановича Козакова, якому належав і описаний вище Синопис. Книжку надруковано з використанням білого та блакитного паперу. Кришки оправи з картону, обклеєного мрамуровим папером, корінець і наріжники шкіряні. Форзаці з ганчір'яного паперу.

У фондах НБУВ зберігається і одне видання друкарні однієї з найбільших друкарень історичної Молдови – монастиря Нямц. До створення друкарні

в монастирі Нямц доклав багато зусиль прп. Паїсій Величковський – українець, який зробив неоціненний внесок у духовне життя і просвіту Молдови. На жаль, йому вже не довелося побачити в Нямці друкарню, що постала тільки в 1800 р. На початку діяльності друкарні в ній також працював згаданий М. Стрельбицький. «Слова» Ісаака Сиріна (*De suflet folositoare carte*) 1812 р. (BRV № 820) надруковано в перекладі на церковнослов'янську та з передмовою Паїсія Величковського. У передмові Паїсій Величковський, зокрема, ділиться своїм досвідом та поглядами на специфіку перекладу з грецької мови, що дає підстави вважати цю передмову однією з перших вітчизняних праць із теорії перекладу. Видання прикрашено фортою, ілюстрацією, кінцівкою, ініціалами, рамками заголовних літер та виливними прикрасами.

Примірник НБУВ (шифр – Кир.515) походить із Переяславського Вознесенського монастиря, він має записи початку XIX ст.: «Отцу Игнатию типографу кишиневскому посылаю въ даръ *(дали – іншою рукою, підпис нерозбірливий)* Васи(ли) Ду[...]ески” тр» (арк. 173 зв.) та «Сія книга принадлежит Іеромонаху Варсанофію, куплена зацѣну шестьдесятъ рублей ассигнаціями 1832 года Въбелобѣрежской пустыни (:Орловской Губерніи:») (нижній форзац). Книжку опрацьовано в картон у шкірі з золотим тисненням: орнаментальні рамки на кришках; багате орнаментальне тиснення на корінці включає словесник «СЛОВА ИСААКА СИРИНА»), форзаці з мармурового паперу, обріз золотий.

Румунські друкарні забезпечували духовні потреби й вірян інших національностей. Так, у Римнику (нині – Римніку-Вилча) 1761 р. було видано книжку «Правила молебная святых сербских просветителей» (BRV № 327; Кат. кнѣга № 2130), розраховану як на Сербію (що на той час була підкорена Османською імперією, яка до того ж забороняла друкарство), так і на сербські громади Волощини, Трансільванії, Угорщини, які оселилися там унаслідок міграції через османське поневолення. Книжка багато ілюстрована гравюрами-мідеритами (портрет Синесія Живановича роботи Й. А. Лудла та зображення сербських святих із віршованими підписами) на вклейках із цупкого паперу, також має заставки, кінцівки, виливні прикраси. Примірник НБУВ (шифр – Кир.5043п) походить із бібліотеки КДА (шифри – № X/284 та VXVIII 4/64), на початкових аркушах є автограф арадського єпископа Синесія Живановича.

Попри невеликий обсяг збірка румунських стародруків НБУВ дає уявлення про деякі загальні риси друкарської спадщини князівств Молдови

і Волощини тієї доби. У мові – це поступовий перехід від суто церковнослов'янської мови літургійних видань, через своєрідну двомовність, коли церковнослов'янська лишалася в літургійних текстах, натомість читання Святого Письма подано було вже румунською, до виключно румунської мови як літургійної (що засвідчує Часослов 1794 р.). За тематикою у фондах НБУВ переважає літургійна література, проте наявні у невеликій кількості і повчальні книги. Помітною є особливість, що майже всі видання мають присвяти тогочасним володарям, що включають герб князівства, часто вписаний у велику гравійовану композицію, та дескриптивний вірш до конкретної персони. Пам'ятаймо також, що господарі князівств та їхні дружини були меценатами друкарень, у тому числі монастирських, тому поява присвят могла бути зумовлена не лише етикетом, проявом лояльності до влади, але також і вдячністю за матеріальну підтримку (цікавим досвідом стало включення покровителів друкарень до покажчика нарівні з друкарями, граверами та видавцями [9]).

Оригінальним є художнє оформлення румунських стародруків. Крім спільних рис в оформленні кириличних видань – використання цинобри, стандартний репертуар елементів оздоблення, впадають у вічі й такі своєрідні риси, як, наприклад, використання літери «і» в центрі композицій із виливних прикрас (як у бухарестському Анфологоні 1736 р.), активне використання гравійованих рамок заголовних літер поряд із традиційними ініціалами. Стилїстика гравійованих елементів демонструє розвиток від архаїчних плетінок до складних барокових мотивів, поєднуючи місцеву традицію з венеційськими [10, с. 31], грецькими та українськими впливами [10, с. 80].

Невелика за обсягом, збірка румунських стародруків з фондів НБУВ презентує видавничу спадщину кількох визначних друкарень князівств Молдови та Волощини, демонструє самотність румунської книжкової культури, її відмінність і водночас спільні риси з українською, спричинені тісними зв'язками, зокрема культурними, конкретні примірники мають записи, що засвідчують історію побутування їх у румунських та українських землях. Отже, румунські стародруки з фондів НБУВ заслуговують на подальше вивчення і попримірникову наукову каталогізацію.

Скорочення назв бібліографічних джерел

БК – Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського / укл. Н. П. Бондар, Р. С. Кисельов, за участі Т. М. Росовецької. Київ, 2008. 232 с., 44 арк. іл.

Кат. книга – Каталог книги на језицима југословенских народа 1519–1867 / [главни и одговорни уредник С. Џурић]. Београд, 1973.

ПБЗ – Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв.: описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР / сост. С. О. Петров, Я. Д. Бирюк, Т. П. Золотарь; отв. ред. П. Н. Попов. Киев, 1958. 264 с.

BRV – Bîanu I., Hodoş N. *Bibliografia Românească veche 1508–1830*. Bucureşti, 1903–1944: Vol. 1 : 1508–1716. Bucureşti, 1903; Vol. 2 : 1716–1808. Bucureşti, 1910; Vol. 3. în 8 fasc. : 1809–1830. Bucureşti, 1912–1934; Vol. IV (Adăugiri) : 1508–1830. Bucureşti, 1944; Vol. V (Îndreptări) : 1508–1830. Bucureşti, 1944.

Список бібліографічних посилань

1. *Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського* / укл. Н. П. Бондар, Р. С. Кисельов, за участі Т. М. Росовецької. Київ, 2008. 232 с., 44 арк. іл.

2. *Кириличні стародруки у фондах Бібліотеки отців василіян при Свято-Онуфрійському монастирі у Львові XVIII–XIX століть: каталог* / укл. Станіслав Волощенко. Жовква, 2015. 203 с.

3. *Методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам'яток України. Кириличні рукописні книги та стародруки* / Укл. Н. П. Бондар та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; передмова: Л. А. Дубровіна, Г. І. Ковальчук. Київ, 2007. Ч. II. С. 99–134.

4. *Музей Подольського церковного историко-археологического общества (быв. Древнехранилища историко-статистического комитета)*. 1: *Опись старопечатных книг : Приложение к десятому выпуску «Трудов Подольского церковного историко-археологического общества»* / составил протоіерей Е. Сецинский. Каменец-Подольск, 1904. 107 с.

5. Свинцицкий И. *Каталог книг церковно-славянской печати*. Жовква, 1908. 213 с.

6. *Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии* / [Крыловский А. С.] : в 5 т, 13 вып. Киев, 1890–1915.

7. *Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв.: описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР* / сост. С. О. Петров, Я. Д. Бирюк, Т. П. Золотарь; отв. ред. П. Н. Попов. Киев, 1958. 264 с.

8. Bîanu I., Hodoş N. *Bibliografia Românească veche 1508–1830*. T. 1 : 1508–1716. Bucureşti, 1903; T. 2 : 1716–1808. Bucureşti, 1910; T. 3. Fasc.1 : 1809–1814. Bucureşti, 1912.

9. Mârza E., Bogdan F. *Repertoriul tipografilor, gravurilor, patronilor, editorilor cărţilor româneşti (1508–1830)*. Sibiu, 2013. 305 p.

10. Tomescu M. *Istoria cărţii româneşti de la începuturi pînă la 1918*. Bucureşti, 1968. 216 p.

References

1. Bondar, N. P., Kyselov, R. Ye. (Comps.), Rosovetska T. M. (with participation). (2008). *Kyrylychni starodruky 15-17 st. u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Cyrillic Old-Printed Books of the 15-17 centuries in the Vernadsky National Library of Ukraine]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

2. Voloshchenko, S. (Comp.) (2015). *Kyrylychni starodruky u fondakh Biblioteki ottsiv vasyliian pry Sviato-Onufriivskomu monastyri u Lvovi XVIII-XIX stolit: kataloh* [Cyrillic Old-Printed Books in the funds of the Basilian Fathers Library at the Monastery of St. Onuphrius in Lviv in the 18th - 19th centuries: the Catalog]. Zhovkva, Ukraine. [In Ukrainian].

3. Bondar, N. P. and oth. (Comps.) (2007). *Metodychni rekomendatsii dlia derzhavnoi reiestratsii knyzhkovykh pamiatok Ukrainy*. *Kyrylychni rukopysni knyhy ta starodruky* [Methodical recommendations for state registration of book monuments of Ukraine. Cyrillic handwritten and old-printed books]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

4. Sitsinskii, E. (1904). *Muzei Podolskogo tserkovnogo istoriko-arkheologicheskogo obshchestva (byv. Drevnekhraanilishcha istoriko-statisticheskogo komiteta)*. 1: *Opis staropechatnykh knig : Prilozhenie k desiatomu vypusku «Trudov Podolskogo tserkovnogo istoriko-arkheologicheskogo obshchestva»* [Museum of the Podolia Church Historical and Archeological Society (Formerly the Ancient Storage of the Historical-Statistical Committee). 1: The Inventory of Old-Printed Books: the Appendix to the tenth issue of «Works of the Podolia Church Historical and Archaeological Society»]. Kamianets-Podilskyi, Ukraine. [In Russian].

5. Svintsytskyi, I. (1908). *Katalog knig tserkovno-slavianskoi pechati* [The Catalogue of the Books of the Church-Slavic Printing]. Zhovkva, Ukraine. [In Ukrainian].

6. [Krylovskii, A. S.] (Comp.) (1890-1915). *Sistematically katalog knig biblioteki Kievskoi dukhovnoi akademii* [The Subject Catalog of Books of the Library of the Kyiv Ecclesiastical Academy] (in 5 vols., 13 issues). Kyiv, Ukraine. [In Russian].

7. Petrov, S. O., Biryuk, Ya. D., Zolotar, T. P. (Comps.). Popov, P. N. (Ed.). (1958). *Slavianskie knigi kirillovskoi pechati XV–XVIII vv.: opisanie knig, khraanishchikhsia v Gosudarstvennoi publichnoi biblioteke USSR* [Slavic Books of the Cyrillic Printing of the XV-XVIII centuries: The Description of the Books Stored in the State Public Library of the Ukrainian SSR]. Kyiv, Ukraine. [In Russian].

8. Bîanu, I., Hodoş, N. (1903–1912) *Bibliografia Românească veche 1508-1830* [Old Romanian Bibliography 1508–1830]. (Vols. 1-3). Bucharest, Romania. [In Romanian].

9. Mârza, E., Bogdan, F. (2013). *Repertoriul tipografulor, gravurilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508–1830)* [The Repertory of Printers, Engravers, Patrons, Publishers of Romanian Books (1508-1830)]. Sibiu, Romania. [In Romanian].

10. Tomescu, M. (1968). *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918* [History of the Romanian Books from the Beginnings until 1918]. Bucharest, Romania. [In Romanian].

Nataliia Zabolotna,

PhD (in Philological), Senior Researcher, the Department of Old-Printed and Rare Books, Vernadsky National Library of Ukraine

3, Holiivskyi ave., Kyiv, 03039, Ukraine

e-mail: zabolotna_n@ukr.net

tel.: +38(044)288-13-85

Cyrillic Old-Printed Books of the Principalities of Moldavia and Wallachia: review of editions and peculiarities of copies of the funds of the Vernadsky National Library of Ukraine

The book monuments originating from the territory of the principalities of Moldavia and Wallachia are a relatively small but extremely interesting and original part of the Cyrillic old-time printed books collection of the VNLU. Many of them also show close connections between the Ukrainian and Romanian culture of the 17th and 18th centuries. Despite its small amount, the Romanian old-printed books collection of the NBUV is representative and gives an idea of some of the general features of the typographic heritage of the principalities of Moldavia and Wallachia of that time. In the language it is a gradual transition from the purely Church Slavonic language of liturgical editions over a peculiar bilingualism when the Church Slavonic remained in the liturgical texts while the reading of the Holy Scripture was already given in Romanian, to the Romanian as the only liturgical language. Liturgical literature predominates in the VNLU funds, but there are also a small number of didactic books available.

The art of design of the Romanian old-printed books is interesting. In addition to the common features in the design of Cyrillic editions, as the use of cinnabar, the standard repertoire of the elements of decoration, the eye catches also such peculiar traits, as the use of the letter «i» in the centre of the compositions of foundry ornaments, the active using of the engraved frames of the capital letters along with the traditional initials. The stylistics of the engraved elements demonstrates the development from archaic ornaments to complicated baroque motifs, combining local tradition with Venetian, Greek and Ukrainian influences.

Considering the content and artistic design of the analyzed monuments, it is worth noting that the collection of Romanian old-printed books from the VNLU funds deserves further study and single copies scientific cataloging.

Keywords: Romanian Cyrillic old-printed books, bibliography of old-printed books, existence of copies, Romanian-Ukrainian cultural connections.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2019 р.